

РЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРАЗУ СНУ В ПЕРЕКЛАДІ КОМЕДІЇ
«СОН ЛІТНЬОЇ НОЧІ» Ю. ЛІСНЯКА

Статтю присвячено дослідженню образу сну в комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі» в її українському перекладі за авторством Ю. Лісняка. Проаналізовано прагматичний аспект використання драматургом теми сну в п'єсі, особливості мовних засобів, за допомогою яких концепт «сон» реалізується в тексті оригіналу, а також визначено характер перекладацьких стратегій, обраних перекладачем із метою відтворення мовлення героїв, емоційне наповнення якого часто змінюється під впливом магічної дії сну.

Ключові слова: переклад, перекладацька трансформація, сон, Шекспір.

Анна Лебедева. ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ОБРАЗА СНА В ПЕРЕВОДЕ КОМЕДИИ «СОН В ЛЕТНЮЮ НОЧЬ» Ю. ЛИСНЯКА

Статья посвящена исследованию образа сна в комедии В. Шекспира «Сон в летнюю ночь» в украинском переводе Ю. Лисняка. Подчеркивается прагматический аспект использования драматургом темы сна в пьесе, проанализированы особенности языковых средств, с помощью которых концепт «сон» реализуется в тексте оригинала, а также определен характер переводческих стратегий, использованных переводчиком с целью воспроизведения речи героев, эмоциональная наполненность которой часто изменяется под влиянием магического воздействия сна.

Ключевые слова: перевод, переводческая трансформация, сон, Шекспир.

Hanna Lebedeva. RENDERING OF THE CONCEPT «DREAM» IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF W. SHAKESPEARE'S COMEDY «A MIDSUMMER NIGHT'S DREAM» BY Y. LISNYAK

The article presents an insight into Shakespeare's «A Midsummer Night's Dream», in particular rendering of the concept «dream» in the Ukrainian translation of the comedy by Y. Lisnyak. There is some evidence to suggest that W. Shakespeare places great importance on the dream imagery as only under the magic spell of dreams characters reveal their true personalities throughout the play. Some of the language constituents of the dream concept were analyzed in the original including analysis of translation strategies used by Y. Lisnyak to render character's speech, most notably shades of emotions evoked in protagonists by the magical effect of the sleep.

Keywords: translation, translation transformations, dream, Shakespeare.

П'єса «Сон літньої ночі» – яскравий зразок ранньої ренесансної комедії В. Шекспіра. Її ідейно-сюжетна наповненість у типовій для гуманізму манері, утверджує щастя як найвищу цінність, проголошує невід'ємне право людини на щастя, а специфічний комічний зміст лише імітує чудернацьке мереживо перешкод, що саме життя сплітає на шляху людини в боротьбі за щастя.

Неповторна особливість цієї комедії – її казкова фантастика, де силами персонажів із фольклорного, а почасти й міфологічного світу творяться розмаїті повороти й хитросплетіння людської долі. Як відомо, сама дія п'єси та її дійові особи утворюють щонайменше три «поверхи» [4, с. 22]: своєрідним каркасом для центральних ліній сюжету слугує романтична історія та шлюбне торжество афінського герцога Тезея з його коханою Іполітою; саме до його весільного свята приурочений і щасливий фінал комедії (припускають, що п'єсу «Сон літньої ночі» В. Шекспір написав принагідно до якогось придворного весілля).

Другий, цілком протилежний план – духи та ельфи, витівки яких є не лише невід’ємною частиною сценічного дійства, а й джерелом яскравого гумору, де комічне будується на контрасті між світом людей та магічних створінь. Контраст цей реалізується на третьому «поверсі» п’єси, представленому компанією ремісників з їх пародійно - безглузким спектаклем в якості дивертисменту герцогською весілля, що в межах шекспірівського світу є типовими для драматурга «блазнями».

На нашу думку, комедія містить ще й четвертий «поверх», на якому повноцінним героєм виступає сам сон, магічний вплив якого більше за будь-кого з протагоністів змінює хід драматичної дії, викриває приховані вади героїв, сміється з них, але сміх цей зовсім не злий, а радше дружній, привітно-теплий, немов жарти старого приятеля.

Основна мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати, як В. Шекспір вплітає тему сну в текстовий простір комедії, й, відповідно, простежити, в який спосіб Ю. Лісняк реконструює образ сну в перекладі. Задля досягнення поставленої мети необхідно визначити характер перекладацьких стратегій, а також засобів, використаних перекладачем для відтворення відтінків емоцій мовлення героїв, які раз по раз змінюються під впливом чарівної дії сну. У процесі дослідження було використано наступні методи: (1) рецептивістський (так зване «декодування від читача» з огляду на те, що перекладач є в будь-якому випадку спершу «читачем» оригіналу, а лише потім його інтерпретатором); (2) компонентний, трансформаційний (перевираження), контекстуальний перекладацький аналіз з метою виявлення та зіставлення досліджуваних мовних явищ у текстах оригіналу й перекладу, визначення перекладацьких способів та методів їх відтворення з урахуванням мовних та позамовних чинників, що впливають на процес перекладу.

У межах української перекладознавчої школи поетична казка В. Шекспіра привернула увагу його шанувальників ще в 30-ті роки XIX ст.: «Нарис про п’єсу» І. Кронеберга (1836), спроби перекладу «Сну літньої ночі» І. Розковшенка (1841) та В. Лазаревського (1845). Великий вплив справила п’єса на задум драми-феєрії Л. Українки «Лісова пісня» (1911), однак найбільшої реалізації вона знайшла лише в перекладі Ю. Лісняка (1986). З огляду на вкрай незначну кількість україномовних версій, додаткова увага до семіотично навантажених одиниць (зокрема концептів на позначення поняття «сон» або понять, опосередковано використаних В. Шекспіром на позначення сну у творі) може стати поштовхом до нових прочитань комедії, а в перспективі – появи модерних перекладів.

Ключем для розкриття глибинного змісту твору служать слова В. Шекспіра: «*Усі ми створені з тієї ж субстанції, що й наші сні, і сном огорнуте все наше життя*» [2, с. 125]. У літературній традиції доби Відродження образ сну часто використовувався як символ взаємозв’язку людини з вищими силами, через що дії надавалося бажаної таємничості та містицизму. Однак сновидіння у В. Шекспіра постають чимось набагато реальнішим, ніж сама дійсність, саме завдяки постійному співвідношенню двох площин – світу фізичного, земного, а також матеріального й астрального планів – невидимого світу тонких вищих енергій, які огортають людину [1, с. 15].

Як відомо, астральні виміри не підкорюються законам трьохвимірного простору, а тому в них містяться знання як з минулого, так і майбутнього, де сон є лише граничною точкою переходу з одного світу в інший. Саме уві сні протагоністи відчують всі ті дивовижні метаморфози, викривлені грані реальності, які, перетікаючи в реальний світ, змінюють їхню долю. В астральному плані все взаємодіє інакше, ніж у фізичному світі: марно його називають «світом бажань» чи «світом ілюзій», адже в ньому можливе виключно все.

Так, власне сон зіграв із красунею Титанією неприпустимий жарт: «*My Oberon! What visions have I seen! Methought I was enamored of an ass*» (W. Shakespeare, Act IV, Scene I) [6, с. 32] – «*Ох, Обероне, що за сон чудний! Неначе в віслюка я закохалась!*» (Ю. Лісняк) [2, с. 45] – як бачимо, для В. Шекспіра сон – це, перш за все, «visions» – «видіння», які насичують й доповнюють те, що загалом зветься «dream». У перекладі таку конкретну деталь Ю. Лісняк генералізує до «сон», значення якого вже включає «видіння». Здається, стратегія до генералізації зумовлена колізіями значень «dream» та «vision» [8, с. 202], коли вони

поєднуються, скажімо, в одному уривку: *«I have had a most rare vision! I have had a dream, past the wit of man to say what dream it was: man is but an ass, if he go about to expound this dream. Methought I was, there is no man can tell what. Methought I was, and methought I had, but man is but a patched fool if he will offer to say what methought I had. The eye of man hath not heard, the ear of man hath not seen, man's hand is not able to taste, his tongue to conceive, nor his heart to report what my dream was»* (W. Shakespeare, Act IV, Scene I) [6, с. 88].

У перекладі Ю. Лісняка читаємо: *«А мені приснився такий чудовий сон! Наснилося таке, що людським розумом і збагнути годі. Осел ослом станеш, як почнеш цей сон тлумачити. Мені примарилось, наче я був... ну, хтозна й чим. Приснилось, наче я був... наче я мав... та це треба дурнем заплішеним бути, щоб сказати, що я мав у тому сні. Ще людські очі такого не чули, людські вуха такого не бачили, людські руки такого не торкалися, людський язик не може збагнути і людський розум не може вимовити того, що мені приверзлося»* [2, с. 48].

Враження Ніка Навія з точністю описують стан просторового переміщення з матеріального в астральний план: спектр емоцій, який охоплює героя, приголомшує його, звідси й неспроможність висловити все те, що спадає йому на думку.

Однак, якщо у В. Шекспіра розгубленість ця втілена синтактико-лексичними засобами, то Ю. Лісняк намагається відтворити її, перш за все, стилістичними засобами, імітуючи стиль мовлення людини, яка нещодавно прокинулася й частково перебуває ще у світі сну: (1) *«I have had a most rare vision!»* – знову ж таки вбачається генералізація до «сон», хоча прикметник «rare» («дивний») підкреслює, що це саме «видіння», а не «сон» [7], оскільки конотація «видіння» більш негативна, ніж нейтральна, а Нік Навій, здається, не дуже приємно здивований тим, що він побачив. «Чудовий сон» на позначення *«rare vision»* тут є лише частковим еквівалентом і більше відображає бачення образу сну перекладачем, ніж автором оригіналу; (2) *«I have had a dream, past the wit of man to say what dream it was: man is but an ass, if he go about to expound this dream»* – членування пропозиції та комплексні заміни Ю. Лісняка спрямовані відтворити емоційність, приховану в словах Ніка. *«I have had a dream»* – модуляція («наснилося таке») не нівелює оригінального значення, а навпаки, посилює його й наближує до питомо українського вигуку здивування *«І станеться же таке!»*. *«Past the wit of man to say what dream it was»* – емоційно-насичена (за допомогою додавання «годі» в значенні «неможливо») семантична трансформація («людським розумом і збагнути годі»). *«Man is but an ass, if he go about to expound this dream»* – оригінальну порівняльну конструкцію «компарат + but + компаратор» перекладач опускає й послуговується контекстною заміною «осел ослом». Значення «dream», так само як і у випадку з «vision» [8, с. 202], відтворено відповідником «сон»; (3) *«Methought I was, there is no man can tell what»* – Ю. Лісняк реконструює відтінок значення «vision» в наступній репліці Ніка, де відносно нейтральне «methought» (past of «methinks»), тобто «мені здалося», постає у формі стилістичної компенсації «мені примарилось». Водночас перекладач імітує розгубленість графічними засобами на кшталт використання трьох крапок, а також порівняльної конструкції «компарат + наче + компаратор» («мені примарилось, наче я був...»), якої немає в оригіналі («methought I was»), задля дотримання необхідного за контекстом стилю; (4) *«Methought I was, and methought I had, but man is but a patched fool if he will offer to say what methought I had»* – у цьому випадку Ю. Лісняк заміняє «methought» на «приснилось», семантично пов'язуючи його з темою сну. *«Patched fool»* («латаний-перелатаний», «вдягнений в старий одяг» [8, с. 302]) є алюзивним посиланням на старого шекспірівського знайомого – дурня. Однак в тому, що один із найменш розумних героїв комедії згадує дурня, криється не тільки іронічний натяк на те, що Нік нічим не відрізняється від рустикального блазня, а ще й пояснюється розгубленість стилю мовлення Навія, яка, на думку героя, притаманна лише дурневі. Таким чином, суть комічного в цьому випадку зводиться до того, що один дурень глузує над іншим, хоча насправді нічим від нього не відрізняється, а списує незв'язність свого мовлення на чудернацький вплив сну. «Заплішений дурень» – влучність і

семантична густота відповідника, обраного Ю. Лісняком, уже змушує сміятися навіть тих, хто не знайомий із таким питомо українським виразом на позначення дурної людини.

(5) «*The eye of man hath not heard, the ear of man hath not seen, man's hand is not able to taste, his tongue to conceive, nor his heart to report what my dream was*» – вочевидь, інтелект не надто високий у Ніка Навія, оскільки він постійно щось плутає, хоча і щосили намагається виглядати розумним. Так і в цьому випадку, щоб скидатися за інтелектуала, Нік спробував процитувати рядок із біблійного «Послання до Коринтян 9:2», в якому говориться про те, що людина не здатна через недосконалість тіла та гріховність душі відчутти та зрозуміти те, що для неї готує Господь: «*What no eye has seen, nor ear heard, nor the heart of man imagined, what God has prepared for those who love him*» (Corinthians 9:2) – «*Ніхто не бачив, ніхто не чув, і ні в кого не було в думці того, що приготував Бог тим, хто любить його*» (Послання до Коринтян 9:2) [3]. Тим не менше, Нік знову пошився в дурні, викрививши рядки зі Святого Письма, що звучать з його вуст як типові «перли» блазня на кшталт: «eye of man hath not heard» («людське око ніколи не чуло»), «ear of man hath not seen» («людське вухо ніколи не бачило»), «man's hand is not able to taste» («людська рука не здатна спробувати») та «his tongue to conceive» («людський язик не здатен зрозуміти»). Ю. Лісняк не намагається виправити логічні помилки Ніка в перекладі й загалом дуже близький до оригіналу у виборі відповідників, однак у випадку з «man's hand is not able to taste» компенсує значення того, що насправді мав на увазі блазень, та не спромігся висловити, переклавши «людські руки такого не торкалися» (прийом смислового розвитку слова «taste», «спробувати» руками, тобто «торкнулись» [7]).

Цікаво вплетена тема сну в переклад «*his heart to report what my dream was*», де оригінальне «heart» [7] цілком ймовірно використовується Ніком на позначення «я», «почуття», однак Ю. Лісняк йде шляхом генералізації «розум» (а не «серце»), що, за логікою перекладача, «промовляє», в той час як слово «dream» зазнало лексико-семантичної трансформації й втілилося в зниженому стилі «приверзлося» (як смисловий розвиток «dream» – «vision» (видіння); «неприємне видіння» – «приверзлося» [8, с. 202]).

Як бачимо, сон є не тільки порталом у світ фантазій, де уможлиблюється неможливе, а й інструментом, за допомогою якого В. Шекспір викриває істинну природу героїв, зриває маску з тих, хто видає себе не за того, ким є насправді. Так, Нік Навій уві сні перетворюється на іще більшого дурня, якого в реальному світі намагається приховати за вдаваною освіченістю. Зриваючи маски удаваних чеснот, сон є непроголошеним героєм комедії, що дражниться з інших протагоністів, немов збитошна дитина грає їх долями, однак не карає. Відверте роздратування від його витівок відчувається й в словах Оберона, який хоча і є королем жартівників-ельфів, але вже сам втомився від комічної плутанини й бажає повернутися до звичного плину речей: «*May all to Athens back again repair and think no more of this night's accidents but as the fierce vexation of a dream*» (W. Shakespeare, Act IV, Scene I) [6, с. 129] – «*Щоб він, проснувшись разом з усіма, міг повернутись, як вони, в Афіни і думав би, що вся нічна пригода йому наснилась у чудному сні*» (Ю. Лісняк) [2, с. 125] – шкодницька природа сну розкривається безпосередньо в такому його описі – «fierce vexation of a dream» (де «vexation» – «неприємність», «зло», «докучливість» [7]), що, безперечно, несе негативний відтінок, однак перекладач не відтінює його, хоча варіанти «жорстока насмішка» або «жорстока примха сну», на наш погляд, могли б зберегти нотки роздратування в мовленні Оберона.

Отже, образ сну реалізується безпосередньо в мовленні героїв комедії, яке раз по раз змінюється під його магічним впливом. Інтуїтивно відчуваючи такі зміни, перекладач відтворює їх в переважній більшості стилістичними засобами, за допомогою контекстних замінів, прийомів генералізації, додавань порівняльних конструкцій, а подекуди й графічними засобами, як-от три крапки. Водночас багатогранність образу сну в українському перекладі розкривається внаслідок поперемінного обігрування перекладачем відтінків значень «dream» та «vision», а також підбору контекстних відповідників до них цільовою мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назаренко Е. А. Сновидение как форма рефлексии в художественной культуре: на материалах литературоведения: автореф. дисс... на соискание ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология и философия культуры» / Е. А. Назаренко. – Ростов-на-Дону, 2004. – 20 с.
2. Шекспір В. Сон літньої ночі / В. Шекспір // Збір. творів у 6-ти томах / пер. Ю. Лісняка. – К.: Дніпро, 1986. – 624 с.
3. Послання до Коринтян 9:2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/> (Last accessed: 12.02.2019).
4. Berry R. Shakespearean Structures / R. Berry. – New Jersey: Barnes & Noble, 1981. – 51 p.
5. Brook G. L. The Language of Shakespeare / G. L. Brook. – London: Andre Deutsch, 1976. – 231 p.
6. Shakespeare W. A Midsummer Night's Dream / W. Shakespeare. ed., with an introd. and notes B. Kellogg. – New York: Signet Classic, 1910. – 139 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. American Heritage Dictionary of the English Language [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ahdictionary.com/> (Last accessed: 12.02.2019).
2. An Etymological Dictionary of the English Language / W. W. Skeat / New edition revised and enlarged. – Oxford: Clarendon Press, 1956. – 780 p.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2018 р.